

УДК 1:130.2:94(477)«1932/1933»:159.922.4
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.25>

ГОЛОДОМОРНИЙ СИНДРОМ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Андрій Порубянський

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра соціології та філософії*

*вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-7374-5165>*

У статті зосереджено дослідницьку увагу на комплексному філософсько-антропологічному тлумаченні Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. як центральної трагедії в ланцюгу колективних історичних травм українського народу у XX ст. Наголошено, що українська ідентичність має глибоке екзистенційне коріння, сформоване багатоглибким вибором між життям і смертю. Розкрито сутність постгеноцидного голодоморного синдрому через дві категорії впливу. По-перше, світоглядну, через деформацію сприйняття себе та світу. По-друге, поведінкову, що знайшло своє втілення в накопиченні харчів, консервації продуктів, недовірі до структур влади, кумовстві, хабарництві.

Особливу увагу приділено кумулятивній травмі, коли досвід Голодомору нашаровується на репресії, примусові виселення й переселення, Чорнобильську катастрофу та сучасну геноцидальну війну Російської Федерації проти України. Наголошено, що, попри антропологічну та демографічну катастрофу, дух нації не був зламаний остаточно завдяки вкоріненості екзистенційних ідей у національній культурі та міцному духовному стрижню. У статті вказано, що сучасний героїчний опір українців є формою подолання постгеноцидної пасивності та повернення суб'єктності у власній історії. Вказано, що визнання, проговорення й інтеграція травматичного досвіду в культуру пам'яті є засадничо важливими для подолання ефекту накопиченої повторної травматизації. Радянській владі шляхом Голодомору не вдалося остаточно знищити українську ідентичність, оскільки потужний світоглядний фундамент народу став надійним підґрунтям для її захисту. Вибір на користь морального спротиву став основою для збереження духовного генофонду й унеможливив спроби нав'язати чужу волю, плекати комплекси меншовартості чи «безбатченківства» як в історії, так і в сьогоденні. Подолання постгеноцидного стану України відбувається не через пасивне забуття, а через героїчні акти спротиву. Травма Голодомору трансформується з тягаря в ресурс національної солідарності та волі до перемоги.

Ключові слова: геноцид, Голодомор, історична травма, колективна травма, менталітет, радянська влада.

Постановка проблеми. Голодомор 1932–1933 років в Україні належить до найбільш трагічних подій в історії українського народу. Визнання цього явища як акту геноциду стало об'єктом ретельних наукових досліджень, складних політичних дискусій і міжнародної полеміки.

А. Козицький зазначає, що для переважної більшості українців оцінка Голодомору 1932–1933 рр. як події, свідомо спричиненої радянською політикою, не викликає сумнівів. Водночас ставлення значної частини громадян незалежної України до цієї трагедії протягом тривалого часу залежало від їхніх політичних переконань, а також відчуття культурної та суспільної ідентичності. Сприйняття Голодомору стало для українців своєрідним

соціокультурним і політичним маркером, що визначав належність людини до певного світоглядного середовища. Особливий приклад заперечення трагічних подій Голодомору можна спостерігати в культурній та освітній політиці, яку російські окупанти впроваджують на тимчасово захоплених територіях України з 2014 р. Зокрема, 16 серпня 2015 р. так звана народна рада ДНР ухвалила рішення про демонтаж пам'ятників, присвячених жертвам Голодомору та політичних репресій на території Донеччини. Одним із перших кроків став знищений пам'ятний знак жертвам Голодомору в місті Сніжне. Практика знищення подібних пам'яток на окупованих територіях тривала й після початку повномасштабної збройної агресії Росії проти України. До того ж згадки про події Голодомору 1932–1933 рр. були повністю вилучені з навчальних програм всіх освітніх закладів, що опинилися під контролем російської окупаційної влади [10, с. 127, 129]. У сучасних умовах повномасштабної війни РФ проти України усвідомлення того, як минула колективна травма деформувала нашу ідентичність і як вона актуалізується сьогодні, є важливим для національної безпеки й духовного та світоглядного одужання суспільства.

Голодомор створив ситуацію, де базові екзистенціали людського буття (їжа, дім, довіра) були перетворені на інструменти терору. Колективна травма призвела до деструкції традиційної етики, коли виживання стає єдиною цінністю, моральні норми нівелюються. Це породило тривалий стан екзистенційної незахищеності та кардинальних змін поведінкових, моральних норм, загалом способу ведення життя українських селян. Відбулася примусова зміна архетипу «хлібороба-господаря» на «радянського колгоспника» (ширше – «радянську людину», «совка»), що, зі свого боку, викликало такі деформації в ідентичності, як соціальна мімікрія, амбівалентне сприйняття держави, порушення комунікацій, коли мовчання й «забування» стало умовою виживання та проживання в тоталітарній державі. Відлуння всіх цих голодоморних впливів відчутні й досі. В умовах війни, що триває, їх аналіз й розуміння є особливо важливими для правильного виходу з травматичного досвіду.

Аналіз публікацій і досліджень. Наукову основу до вивчення Голодомору як геноциду українського народу заклали у своїх публікаціях Р. Лемкін [16], Р. Конквест [12; 13], Дж. Мейс [18; 19], А. Граціозі [4]. На сьогодні накопичено кількатисячний масив наукової та джерелознавчої літератури, у якій з різних кутів дослідницьких візій, із використанням різноманітного наукового інструментарію викладено матеріали, пов'язані із цією жакливою сторінкою історії України й українського народу [5]. Щодо філософського осмислення Голодомору як акту геноциду, що має відлуння й у сьогоденні та кардинальний вплив на ментальні, світоглядні, поведінкові норми та погляди українців кількох поколінь, то відзначимо напрацювання З. Атаманюк [1], О. Предместнікова, А. Порубянського [20], Н. Шолухо [26].

Методологія дослідження. Під час підготовки статті ми звернулися до екзистенційного підходу, тобто до аналізу ситуації полярного вибору. Також використовували міждисциплінарне тлумачення трансгенераційної травми та її прояви в житті нинішніх поколінь українців. Історико-психологічні реконструкції та компаративний аналіз дали змогу зосередитися на різних історичних травмах та їх впливі на ментальні особливості кількох поколінь українців.

Виклад матеріалу. Основні наративи, спрямовані на заперечення геноцидного характеру Голодомору в Україні після 1991 р., зазнали помітних змін із часом. Для проросійських сил це питання завжди було вагомим інструментом для підризу легітимності української державності та дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в країні. Типовою тактикою використання заперечення Голодомору з політичних міркувань стало його прив'язування до подій сучасної політичної історії України після здобуття незалежності в 1991 році.

Проросійські політики, пропагандисти та політтехнологи часто підкреслювали, що за часів президентства Віктора Ющенка тема Голодомору 1932–1933 рр. стала однією із засадничих складових гуманітарної політики України. При цьому вони поширювали тезу, що подібний акцент нібито відбувався на шкоду інтересам як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни. У їхній риторичній наголошувалося, що прагнення України вшанувати пам'ять жертв Голодомору призвело до погіршення відносин із «головним стратегічним партнером» – Росією. Однією з найпоширеніших форм заперечення Голодомору в Україні наразі є інтерпретаційне заперечення. Воно полягає у спробах трактувати цю трагедію як явище, що не відповідає загальноновизнаним міжнародним критеріям геноциду. Варіантом такого заперечення виступає поставлення під сумнів існування умисних намірів більшовицької влади щодо системного винищення саме українського народу. Прихильники інтерпретаційного заперечення Голодомору в Україні визнають його штучний характер, проте відмовляються приймати тезу про його цілеспрямованість та зв'язок з національною політикою більшовиків [10, с. 129–130].

Як зазначає В. Гудзь, правда про трагедію 1930-х рр. відіграє важливу роль у подоланні історичних стереотипів, що залишилися від тоталітарного минулого. Крім того, вона спрямовує увагу світової спільноти на Україну як повноправного гравця на міжнародній арені. Ця правда дає можливість осмислити ключові питання: чи міг Голодомор бути навмисною зброєю кремля проти українського народу, чому мирне населення загинуло від голоду на землях, що вважаються одними з найродючіших у Європі, чому світова спільнота залишалася байдужою або навіть ворожою до визнання цього геноциду. Також необхідно гідно вшанувати пам'ять невинних жертв Голодомору та продовжувати роботу щодо його офіційного визнання на міжнародному рівні [5, с. 8–9].

Сьогодні Голодомор як геноцид українського народу посідає одне з головних місць у політиці пам'яті сучасної України. Незважаючи на тривалі роки замовчування, політичні маніпуляції та спроби спотворення історичної правди, Голодомор 1932–1933 рр. закріпився в Україні та світі як задокументований акт геноциду. Збереження пам'яті про цю трагедію підтримується науковими дослідженнями, свідченнями очевидців і міжнародним визнанням. Це не лише зміцнює національну ідентичність, а й сприяє єдності українського народу. Зі свого боку, протидія російській пропаганді та її спробам спростувати або дискредитувати історичні факти наголошує на необхідності поширення достовірної інформації. Формування колективної пам'яті виступає важливим елементом у запобіганні повторенню таких злочинів у майбутньому. Із цього приводу влучно висловилося в одному зі своїх інтерв'ю докторка історичних наук Д. Маттінглі: «Колоніальні відносини між кремлем і Радянською Україною необхідно ретельно дослідити, щоб зрозуміти, як виконавці та співучасники радянських злочинів виправдовували свої дії. Такий підхід кидає виклик західній науковій спільноті, яка упродовж більшої частини ХХ століття ігнорувала або трактувала історію України крізь призму нацистської окупації або колабораціонізму. Лише коли такі вчені, як-от Роберт Конквест, опублікували свої роботи, ситуація почала змінюватися, а сучасна російсько-українська війна знову змусила переглянути довгу історію України в контексті колоніального гноблення» [17].

Але не можна оминати увагою і таку складну проблему, як голодоморний або пост-геноцидний синдром, що суттєво позначився на кількох поколіннях українців, на їхній національній ідентичності та саморепрезентації. У ХХ ст. українці зазнали три голодомори, серед яких найвідомішим у світі та наукових дослідженнях залишається Голодомор 1932–1933 рр. Водночас голод початку 1920-х рр. і голод 1946–1947 рр., подібно до трагедії Голодомору 1932–1933 рр., також були штучно створеними радянською владою. Вони мали

катастрофічний вплив на український народ, його спосіб життя, господарську діяльність, психічне здоров'я, демографічну ситуацію та культуру пам'яті [7].

А.-Л. Кокора за матеріалами книг Дж. Мейса сформулювала виклад цитат дослідника, які, на наш погляд, дуже добре ілюструють, чим став Голодомор для поколінь українців: «Україна пройшла через агонію. Ті, хто визнає це, – друзі України. Хто ні – просто заперечує її право на власну історію... Незалежність для України означає незалежність насамперед від Росії. Поки Росія поглядає на Україну як на щось втрачене, українська незалежність із почуття самозбереження буде спрямована проти Росії. Те, що українці пасивні, – зручний міф. Насправді український народ – сердитий. Кожна душа – дорогоцінна. Кожна душа, несправедливо та передчасно позбавлена життя, заслуговує, щоб про неї пам'ятали. Ми стали тими, ким ми є, не в останню чергу завдяки пам'яті, завдяки історії. Найпростіші та найзвичайнісінькі люди заслуговують анітрохи не меншого, ніж великі. Пам'ять про те, що було, – це ключ до творення того, що буде» [11].

Філософ С. Грабовський наголошує: українська нація є не лише постколоніальною, а й постгеноцидною. Саме про це неодноразово писав і говорив професор Дж. Мейс, чий внесок у дослідження та розуміння трагедії Голодомору важко переоцінити. За його словами, постгеноцидний статус України характеризується кількома знаковими діями. По-перше, це масштабне «вбивство розуму нації», наслідки якого відчутні й досі. По-друге, люмпенізація українського села, особливо на сході країни. По-третє, слабка національна солідарність між різними суспільними класами, яка на тлі інших народів виглядає недостатньо розвиненою. Це, зі свого боку, сприяє найбільшому в Європі майновому розшаруванню. Проте ключова проблема полягає в іншому. Голодомор спричинив масштабну антропологічну катастрофу, наслідком якої став масовий перехід до моделі виживання за будь-яку ціну, що витіснила прагнення до повноцінного й гідного життя. Головна мета більшовицького керівництва з утвердженням своєї влади в Україні – назавжди зламати опір українського селянства, яке являло собою антропологічний та етнокультурний фундамент розвитку української нації. Восени 1932 р. селяни Наддніпрянської України пережили удар, якого не зазнавали ні раніше, ні пізніше. У новітній історії Європи навряд чи можна знайти подібну концентрацію жаклих подій. Скажімо, Голокост тривав понад п'ять років. Етнічні чистки на Балканах наприкінці ХХ ст., попри їхній глибокий трагізм, не переросли в антропологічну катастрофу тотального масштабу, оскільки були припинені завдяки втручанню збройних сил країн НАТО [3].

Метою більшовиків було не просто фізичне знищення «підозрілого» чи відверто ворожого етносу. Йшлося про його підкорення, упокорення та подальше використання. Однак це мало відбуватися вже не в рамках їхньої національної ідентичності як українців, а у формуванні нової категорії «советских людей». Захоплення України було для більшовиків шансом значно зміцнити свою владу й показати іншим союзним республікам, що вони здатні нав'язати будь-які дії чи рішення. Голод 1932–1933 рр. перетворився на інструмент масового біологічного знищення українського народу, завдавши серйозної шкоди його природному генетичному фонду на тривалий період. Це не лише спричинило катастрофічні демографічні втрати, але й суттєво вплинуло на морально-психологічний стан і свідомість нації [21].

Терор голодом виступав для радянської влади інструментом реалізації політики «соціалістичного будівництва». Його запровадження супроводжувалося елементами демонстративності, метою яких було поширення страху та залякування суспільства. Український Голодомор став символом цієї стратегії, поєднуючи масштабні акції розкуркулення, відкриті репресії проти українського селянства, насильницьке вилучення продовольства та зерна, примусову колективізацію і цілеспрямоване формування страху перед неминучістю

голодної смерті. Сталіністський режим системно нищив українське селянство не лише на території УСРР, але й у Кубанському окрузі Північно-Кавказького краю, де більшість населення становили етнічні українці [14].

Система цинічно пропонувала життя не просто в обмін на лояльність, а як плату за активну підтримку політики партії, що передбачало свідоме ігнорування або навіть схвалення Голодомору, а також безпосередню участь у викритті «ворогів народу». Це поступово закріплювало у свідомості мільйонів людей установку на виживання за будь-яку ціну, часто супроводжувану прагненням накопичувати та приховувати навіть найменші запаси. Такий підхід, хоч і міг здаватися морально сумнівним чи нелогічним, став звичною практикою: «Згадаймо незчисленну кількість разів описане в художніх творах «хохляцьке жлобство», коли, скажімо, у класичному і на загал правдивому телефільмі радянського часу «Місце зустрічі змінити не можна» українець-міліціонер не хоче ділитися з товаришами салом; за віком цей міліціонер типово селянського походження мав пережити Голодомор. Але ми дивимося на цього персонажа очима колонізатора (російського режисера-шовініста Говорухіна) і засуджуємо його, а не злочинні організації, якими були «органи» та партія. Тим часом до того часу українське селянство подібними рисами не відрізнялося» [3].

У випадку Голодомору йдеться про системне й цілеспрямоване перетворення українського народу на безлику масу виконавців, готових підкорятися будь-яким наказам. Це було не просто знищення найкращих представників нації, а свідоме руйнування традицій і моральних засад, що визначали її розвиток століттями. Голодомор став широкомасштабною антропологічною катастрофою, яка не лише винищила багатьох, але й у багатьох тих, хто вижив, надовго придушила бажання прагнути до кращого. Східноукраїнське село, яке до того часу слугувало опорою національної моральності й культури, після насильницької соціальної селекції втратило цю роль. Значна частина селян та їхніх нащадків в історично складних умовах змушена була адаптуватися. Однак виживали вони не як єдина нація, а в межах обмежених особистих зв'язків, серед «своїх». Підвалини духовного та правового порядку замінилися лояльністю до близького кола, кума, свата чи сусіда. Замість протистояння ворогу пріоритетом стало виживання будь-якою ціною шляхом компромісів, угод на невігідних умовах або навіть капітуляції [3].

Суголосні зі словами С. Грабовського й погляди історика Я. Калакури. Як зазначає науковець, у процесі аналізу руйнації та екзистенційної деформації української ментальності важливо враховувати, що цей процес відбувався в умовах загальної маргіналізації та люмпенізації суспільства. Це стало наслідком комунізації, що супроводжувалася впровадженням тоталітарним режимом авторитарної азійської моделі суспільного розвитку. Особливу увагу варто звернути на один із чинників Голодомору, а саме на сплеск українофобії та ненависті до всього українського. Відповідні настрої нав'язувалися й посилювалися у свідомості представників російського більшовизму під час утвердження одноосібної влади та формування культури Й. Сталіна.

Перебіг подій збігся з курсом на колективізацію, згоранням політики коренізації та розгортанням масових репресій, які виправдовувалися боротьбою з українським націоналізмом і сепаратизмом в умовах СРСР. Голодомор став прихованою формою відплати українському селянству за його активний спротив насадженню більшовицького режиму, політиці воєнного комунізму, а також за масову опозицію хлібозаготівельній кампанії та примусовій колективізації. Селяни чинили спротив розселянню всіма доступними засобами й стільки, скільки мали сил. Проте навіть розгалужений і потужний апарат насильства, спрямований проти мирного селянства, виявився неспроможним зламати волю українського хлібороба. Остаточо упокорити Україну вдалося лише завдяки штучно

організованому більшовиками Голодомору 1932–1933 рр. Сталінська влада, зіткнувшись із масовим опором селянства, змушена була відмовитися від планів повного впровадження комун у селах і ліквідації ринкових відносин. Ціною мільйонів людських жертв українське селянство відстояло право на присадибне індивідуальне господарство. Як результат, залишився мінімальний залишок ринку у формі колгоспних базарів [2, с. 29].

Докладний аналіз змін, які зазнала українська ментальність протягом першого десятиліття існування радянського режиму, є необхідним для розуміння, у якому психологічному стані та з яким рівнем моралі й духовності український народ зустрів одну з найтрагічніших сторінок своєї історії. Важливо врахувати, що на той час ще була жива пам'ять про спланований голод початку 1920-х рр.

Під впливом радянської політики зазнали трансформації традиційне середовище проживання й генофонд нації. Цьому сприяли масові репресії, депортації, примусове виселення українців і переселення на територію України представників інших національностей. Суттєвими ударами стали систематичне винищення національної еліти та заможного селянства, насадження комуністичної ідеології, поширення войовничого атеїзму та формування тоталітарної ментальності, що відповідала інтересам радянської влади. Радянські цінності передбачали культ марксистсько-ленінської ідеології, нетерпимість до «класових ворогів», утвердження інтернаціоналізму та радянського патріотизму, підпорядкування індивідуального мислення колективним стандартам.

Усі вищезазначені процеси кардинально змінювали світосприйняття українців, суттєво впливаючи на моральну й духовну складову суспільства. Метою більшовицької політики офіційно оголошувалася побудова безкласового соціалістичного суспільства та формування нової особистості, так званого будівничого комунізму. Проте реалізація такої політики призвела до знищення тоталітарного режиму й масового знищення мільйонів людей. Комуністична ідеологія у вигляді більшовицьких директив, гасел, програмних документів та соціально-економічної моделі повинна була стати всеосяжною, витіснивши всі інші елементи соціально-культурного простору. Основними завданнями так званої культурної революції проголошували ліквідацію наявних уявлень, понять, символів і традицій. Якщо це було неможливо, їх намагалися замінити або нав'язати нові, відповідні більшовицькі норми та підходи в усіх аспектах життя. Головним інструментом стало поширення інтенсивної ідеологічної пропаганди. Фактично радянська політика мала на меті не лише створення нового суспільного ладу, а й систематичне пограбування населення країни, його повну залежність від партії та контроль з боку її очільників і репресивних органів. Тих, хто мав сміливість чинити опір цій політиці або хоча б усвідомлював маніпуляції свідомістю і підміну базових понять, чекала сувора розправа: їх ув'язнювали, висилали чи розстрілювали [6, с. 192].

Відбувалося масове порушення прав і свобод громадян, що супроводжувалося бездуховністю, удаваною справедливістю, патерналізмом, деградацією особистості, закріпленням психології підлеглості, поширенням кар'єризму, бідності, корупції, контрабанди та крадіжок. Ідеологічний апарат режиму систематично виправдовував насильство та репресії, наполегливо нав'язуючи суспільству ідею загострення класової боротьби. Він створював образ зовнішніх і внутрішніх ворогів, серед яких були представники світового імперіалізму й так звані антирадянські дрібнобуржуазні та націоналістичні елементи, включно з одноосібними селянськими господарствами.

Таким чином, завдавався удар по традиційному українському індивідуалізму, щоб викоринити у селян почуття власної гідності та впевненість у своїх силах. Відповідаючи на запитання про зміни в суспільній свідомості й поведінці, можна констатувати, що масові репресії та Голодомор стали причиною глибоких деформацій як у ментальності їх ідеологів,

організаторів і виконавців, так і у психології мільйонів жертв, які пережили ці трагічні події, а також їхніх нащадків. Ті, хто організував і здійснював репресії, стали ще більш самовдоволеними, агресивними та безжальними, готовими до нових злочинів без докорів сумління. Натомість жертви опинилися у стані морального та психологічного придушення, страху й розгубленості, часто виявляючи залежність від влади навіть на рівні підсвідомості. Результатом цієї ментальної травми стали незворотні зміни в колективній свідомості сільського населення. У психіці з'явилися стійкі невротичні розлади, а страх транлювався з покоління в покоління. Сформувалися глибока недовіра до оточення, постійна тривожність, байдужість до чужих страждань, а також відчуття безнадії, розпачу й пригніченості. Світлі емоції, як-от радість, задоволення та відчуття комфорту, надовго зникли зі спільної картини життя. У процесі аналізу наслідків Голодомору не можна ігнорувати навмисне формування у свідомості українців відчуття небезпеки, пов'язаної з їхньою національною ідентичністю. Це спричинило витіснення відчуття українськості, руйнування національної ідентичності та підрич таких важливих людських якостей, як цінність людського життя, віра, совість, милосердя, співчуття до ближніх, побожність і прагнення до добра. Натомість поширилися риси совкової свідомості, русоцентризм, психологія жертви, синдром хронічного невдоволення й заниженої самооцінки. Також закріпилися такі негативні риси, як подвійна мораль, нетерпимість до думок інших і агресивність. Совкова ментальність і досі існує, живучі спогадами про минуле, підтримуючи ідеї сильної руки, демонструючи ворожість до інакодумства, демократії та західних цінностей [9, с. 18–20].

Історик Я. Калакура у 2017 р. безкомпромісно окреслив наслідки Голодомору для української нації саме з погляду деформації національної ідентичності та ментальності: «У чому бачиться наукова і суспільно-політична актуальність означеної проблеми? Вона зумовлюється, з одного боку, посттоталітарним і постгеноцидним синдромом українського суспільства, ускладненим пам'яттю про трагічні жертви сталінських репресій і голодоморів, травмованою ментальністю, яка виявляється в проявах меншовартості, малоросійства, маргінальності, безбожництва, агресивності, а також у відчуттях страху, скривдженості, невпевненості, зневіри тощо. Доля багатьох із тих, хто вижив, їх нащадків нерідко виявлялася не менш трагічною і жахливою, ніж тих, хто помер у муках голодної смерті. Голод знецінював людину, принижував гідність, робив її жорстокою і безбожною. Деякі негативні явища, успадковані від минулого, підживлюються сучасною атмосферою, зумовленою агресією та експансією путінської росії, окупацією нею частини території України, затяжною війною на Донбасі, а також соціально-економічною кризою, корупцією, рейдерством, криміногенною ситуацією тощо» [9, с. 16].

Психолог С. Онуфрив запропонував своє бачення шляхів лікування колективної травми Голодомору для українців. Травматичний досвід, пов'язаний із Голодомором, впливає на три-чотири наступні покоління. Якщо вести хронологічний відлік від 1930-х років, то четверте покоління було народжене вже в незалежній Україні. Ці люди виявляють готовність обговорювати тему Голодомору, приймаючи її як важливий аспект колективної історичної пам'яті. Вони більше не розглядають її як табуовану або таку, що тільки завдає болю. Навпаки, процес вербалізації травматичних переживань сприяє зниженню індивідуального больового порогу і стає дієвим терапевтичним інструментом для подолання наслідків історичної травми.

Українські родини, які зазнали трагедії Голодомору, часто уникали розповідей про цю частину сімейної історії. Це лише ускладнювало проблему. У одних випадках про пережите мовчали, в інших намагалися заперечувати сам факт. Механізм заперечення, що ставав способом захисту психіки, проявлявся у двох формах: або людина відкидала саму подію,

або заперечувала свої емоції, пов'язані з нею. Такі реакції виникали підсвідомо й були зумовлені страхом. Існувала відмінність між східною та західною частинами України.

На сході після розпаду тоталітарного режиму багато людей старшого покоління не могли об'єктивно оцінити радянське минуле, оскільки самі були його частиною. Для деякого жажливі втрати мільйонів життів залишалися абстрактним поняттям, навіть якщо вони знали, що їхні предки загинули під час Голодомору. Переживаючи війну, ми розуміємо, хто є ворогом. Але усвідомлення того, що держава знищувала власний народ, стало значно серйознішою травмою. Це призвело до того, що суспільство довгий час перебувало на стадії заперечення. На заході країни трагедія Голодомору більше закарбувалася в пам'яті. Це призвело до виникнення бар'єра нерозуміння між мешканцями різних регіонів. Травми, що передаються між поколіннями, не зникають безслідно й залишають глибокий відбиток на колективній свідомості. Кожне покоління стикається з різними викликами. Одне покоління зосереджувалося на питанні виживання, інше було змушене мовчати через страх, а наступні покоління прагнуть навчитися говорити про цей досвід, усвідомлювати його й інтегрувати у власну ідентичність. Дослідники виділяють кілька ключових етапів процесу опрацювання історичної психотравми. Перший етап характеризується станом шоку, за яким слідує фаза заперечення травматичних подій. Третій етап передбачає поступове усвідомлення пережитого досвіду, що зрештою веде до фінальної стадії, тобто до відновлення та трансформації. Історична травма потребує належного емоційного відгуку, що передбачає можливість вільно виражати почуття щодо пережитого. Невирішені конфліктні ситуації залишаються болісними, поки суспільство їх повністю не усвідомить. Завдяки поверненню пам'яті та відкритому обговоренню важкого травматичного досвіду українці зрештою матимуть змогу подолати постгеноцидний синдром. Настає момент, коли опрацьована травма перестає бути проблемою і перетворюється на цінний ресурс для окремої людини чи всього суспільства. У «західних» і «східних» українців склалися різні історичні уявлення та спогади. Після відновлення державної незалежності багато людей продовжували жити в містах, де залишалися недоторканими монументи Леніну, а топоніміка зберігала імена діячів, причетних до комуністичних злочинів. Відсутність спільної національної пам'яті стала причиною того, що одні регіони країни зневажали інші. Лише під час Революції гідності відбулася хвиля масового демонтажу пам'ятників Леніну, а з травня 2015 р. почали діяти закони про декомунізацію [15].

Зазначимо, що ситуація почала змінюватися ще з часів Революції на граніті у жовтні 1990 р. Тодішні вимоги студентства органічно вписувались у хвилю демократичних змін і гармоніювали з процесами, ініційованими опозицією в інших республіках СРСР. Імперативи студентського руху стали одним із каталізаторів розпаду Радянського Союзу [22]. Далі були події Помаранчевої революції 2004–2005 рр. Масовий протест українців у 2013–2014 рр., який з Євромайдану переріс у Революцію гідності, принципово переорієнтував державний курс країни. Події останніх років свідчать про те, що українці поступово долають постгеноцидний синдром. Помаранчева революція, Революція гідності та опір російській війні демонструють, як народ звільняється від страху, який тривалий час насаджувався тоталітарним режимом [25, с. 6].

Історія України має глибоке коріння екзистенціалізму, адже протягом століть українцям доводилося постійно обирати між життям і смертю. Цей вибір особливо гостро проявлявся в періоди війн, революцій і голодоморів, що позначили першу половину ХХ ст. Екзистенційна тематика глибоко вкорінена і в українській фольклор, звучить у козацьких, чумацьких і повстанських піснях, Виразно вона відображена у творчості таких світоців культури, як Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, В. Винниченко,

В. Підмогильний, Т. Осьмачка, В. Барка. Напевно, тому Голодомор-геноцид не зміг зламати всіх. Найважчим випробуванням для людей ставав вибір: скоритися чи протистояти злу. Серед тих, хто фізично вижив, були й такі, кого не вдалося здолати морально чи духовно незважаючи на те, що вони, як і всі інші, стали свідками жахливих смертей від голоду своїх рідних і близьких, самі неодноразово дивилися смерті у вічі та відчували, як примітивне тваринне начало може опановувати людську душу. Однак Голодомор не зломив їхнього духу та не змусив зректися власної особистості й національної ідентичності. У роки Голодомору в багатьох українців зародилися сильні антирадянські настрої та національно-патріотичні переконання. Частина постраждалих обрала шлях боротьби, хоча ще належало визначити її методи та форми. Архівні матеріали та свідчення тих, хто пережив ці жахливі роки, відображають широкий спектр способів боротьби не лише за виживання, а й проти злочинної системи. Це були селянські заворушення, повстання, бунти та збройні виступи [8, с. 8, 14–15].

Голодомор став однією з найглибших національних трагедій, наслідки якої Україна відчуває і сьогодні. Постгеноцидна нація тривалий час жила в тіні страху і травм. На думку С. Грабовського, зцілити їх можуть лише масштабні національні зрушення або героїчні акти, навіть у ненасильницьких формах. Як приклад, єврейський народ зміг подолати травму Голокосту через боротьбу за створення та збереження держави Ізраїль у складних протистояннях з арабськими режимами та політичними силами. Проте схід України такої можливості не мав. Участь мешканців регіону у Другій світовій війні здебільшого зводилася до використання їх більшовицькою системою як «гарматного м'яса». Така політика радянської влади позбавляла українців суб'єктності у власній історії [3].

Голодомор є яскравим прикладом трансгенераційної травми, тобто такої, що передається між поколіннями, впливаючи на життя нащадків тих, хто пережив це історичне лихо. Аналізуючи наслідки Голодомору, можна виокремити дві основні категорії впливу. Перша категорія охоплює світоглядні зміни, які визначають спосіб сприйняття світу, себе як особистості та інших людей. Такі зміни виявляють здатність транслюватися через покоління, формуючи загальну картину мислення й ідеологічних установок наступників. Друга категорія стосується поведінкових змін, що втілюються у специфічних стратегіях соціальної взаємодії та прийняття рішень.

Природно, що з плином часу віддаленість від травматичних подій може зменшувати їхній вплив на свідомість і поведінку, проте набуті патерни досі залишаються помітними. Варто також зазначити, що історія українського народу пронизана низкою важких випробувань. Голодомор був далеко не єдиною травмою. До нього додаються репресії радянської влади, катастрофа на Чорнобильській атомній станції та інші трагічні події, що ускладнили загальний історичний контекст. Ці травми взаємопов'язані й нашаровують тягар минулого, який впливає на сучасне покоління. Унаслідок цього передаються не лише світоглядні установки, але й особливості поведінкових стратегій, які сформувалися під впливом історичних факторів. На перший погляд може здатися, що вони не мають суттєвого впливу. Однак, якщо замислитися над тим, що ми успадкували від попередніх поколінь, зокрема в контексті подій Голодомору, стає зрозумілим, що ці стратегії тісно пов'язані з пережитими травмами. Наприклад, наша увага до їжі, звичка робити запаси, займатися консервацією чи вести присадибне господарство. Навіть сьогодні багато хто прагне заздалегідь забезпечити себе необхідним на зиму. З історичної перспективи голод для українців часто асоціюється із зимовим періодом і холодом. Ця колективна пам'ять формує звичку накопичувати продукти чи ресурси на майбутнє, прагнучі відчуття безпеки в умовах непередбачуваності [23]. Як свідчить досвід виживання українців в умовах сучасної війни Росії проти України, такі патерни є, на жаль, виправданими. На тлі зазначеного кумулятивного травматичного

досвіду сучасна війна активізує колективну пам'ять про минулі історичні травми, що сприяє виникненню ефекту накопиченої повторної травматизації, яка ускладнює процес її подолання [24, с. 1703]. Як би це жахливо не звучало, але в XXI ст. в центрі європейського континенту знову відбувається геноцид української нації. І знову ми виборюємо своє право на життя, державу, мову, культуру, історію, власний спосіб життя та світогляд.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Голодоморний синдром є не просто психологічною проблемою. Він чаїть у собі глибинну онтологічну деформацію, яка викривила вектори розвитку української нації та культури на кілька поколінь уперед. Філософська рефлексія цієї травми дає змогу зрозуміти, що багато сучасних проблем, від корупції як наслідку дефіциту та страху до браку солідарності й довіри до інститутів держави, мають коріння в голодоморах ХХ ст., особливо Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. На історичну колективну травму Голодомору наклалися травми репресій, депортацій, Чорнобильської катастрофи 1986 р. Вона посилилася ще й колективною травмою нинішньої війни Росії проти України й українців. Попри все, українська нація продемонструвала на прикладі трьох революцій та спротиву російським окупантам свою силу духу й прагнення скинути пута нав'язаного, деформованого екзистенційного вибору. Постгеноцидний стан нації вимагає не лише історичної справедливості, а й екзистенційної терапії через усвідомлення та проговорення травми. Ці стадії українці пройшли. Наразі важливо вистояти в боротьбі, здобути перемогу та не перетворити на ентропію позитивні здобутки цього життєво важливого спротиву. Подальші наші розвідки можуть бути зосереджені на вивченні того, як Війна України за Незалежність стає черговим етапом перекодування травми Голодомору, коли новий героїчний чин може зцілити від постгеноцидного голодоморного синдрому.

Список використаної літератури

1. Атаманюк З. Вплив геноцидів на національну самосвідомість українців. *Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 січня 2025 р.)*. Одеса : Університет Ушинського, 2025. С. 46–48. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/21725>.
2. Водотика С. Вплив опору селянства часів суцільної колективізації і Голодомору на трансформацію більшовицького проекту побудови комунізму. *Південний архів (історичні науки)*. 2024. № 47. С. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-3>.
3. Грабовський С. Українське сьогодні у пазурах Великого Голоду. *Радіо Свобода*. 6 листопада 2008 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1339202.html>.
4. Граціозі А. Голод в СРСР 1931–1933 та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 120–131. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Gratsiozi_Andrea/Holod_u_SRSR_1931_1933_ta_ukrainskyi_Holodomor_chy_mozhlyva_nova_interpretatsiya.pdf.
5. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
6. Драмарецький Б., Толубець Н. «Культурна революція» початку 1920-х рр., як технологія формування радянського менталітету. *Емінак : Науковий цюквартальник*. 2021. № 2 (34). С. 190–199. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.2\(34\).527](https://doi.org/10.33782/eminak2021.2(34).527).
7. Іщенко Є. Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>.
8. Калакура Я. Цивілізаційний підхід у дослідженні свободи вибору в умовах Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.*

- ру-геноциду : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 листопада 2019 р.). Упор.: Батирева І., Коцур Ю. Київ : Видавець Мельник М. Ю., 2020. С. 6–19.
9. Калакура Я. Морально-психологічний і ментальний вимір наслідків Голодомору 1930-х років в Україні. *Історична пам'ять*. 2017. Випуск 37. С. 17–22.
 10. Козицький А. Заперечення Голодомору у незалежній Україні. *Етнічна історія народів Європи*. 2024. Випуск 72. С. 127–131. DOI: <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2024.72.14>.
 11. Кокора А.-Л. «Мені судилася така доля, що ваші мертві вибрали мене». *Gazeta.UA*. 8 грудня 2022 р. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_meni-sudilasya-takadolya-scho-vashi-mertvi-vibrali-mene/1121541.
 12. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років. Луцьк : Волинська мистецька агенція «Терен», 2009. С. 9–16.
 13. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. Київ : Либідь, 1993. 275 с.
 14. Левик Б. Сталінська стратегія Голодомору-геноциду в Україні 1932–1933 років. *Національний університет «Львівська політехніка»*. 22 листопада 2022 р. URL: <https://lpnu.ua/news/stalinska-stratehiiia-holodomoru-henotsydu-v-ukraini-1932-1933-rokiv>.
 15. Левицька І. Соломія Онуфрив: Нащадки тих, хто пережив Голодомор, втрачають національну ідентичність. *Інтерв'ю з України*. 30 листопада 2017 р. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2017/12/29/solomiya-onufriv/>.
 16. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами). Ред.: Р. Сербин; упоряд.: О. Стасюк. Київ : Видавець Мельник М. Ю., 2020. 256 с.
 17. Марушевська А. Дарія Маттінглі про Голодомор і нищення спадщини. *Ukrainer*. 22 листопада 2022 р. URL: <https://www.ukrainer.net/daria-mattingly-pro-holodomor/>.
 18. Мейс Дж. Україна: матеріалізація привидів. Київ : Кліо, 2021. 688 с.
 19. Мейс Дж. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 185–200. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_1_185t.
 20. Предместніков О., Порубянський А. Вплив постголодоморного синдрому на сучасне світобачення українців. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 6. С. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15335379>.
 21. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Науково-популярне видання. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ : К.І.С., 2019. 272 с.
 22. Революція на граніті. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti>.
 23. Соколівська Я., Назарук Н. «Знання того, що відбулося під час Голодомору, робить нас міцнішими» — докторка психологічних наук Вікторія Горбунова. *Суспільне. Житомир*. 27 листопада 2024 р. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/889255-znanna-togo-sovidbulosa-pid-cas-golodomoru-robit-nas-micnisimi-doktorca-psihologicnih-nauk-viktoria-gorbunova/>.
 24. Столярчук О., Каліщук С., Рева О. Феномен колективної травми українського суспільства в екстремальних подіях війни. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2025. № 8 (48). С. 1696–1708. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8\(48\)-1696-1708](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8(48)-1696-1708).
 25. Тилішак В. Передмова. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Науково-популярне видання. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ : К.І.С., 2019. 272 с. С. 5–6.
 26. Шолуха Н. Міфи про голод у парадигмі чуттєвого досвіду. *Культурологічний альманах*. 2022. Випуск 4. С. 239–245. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.30>.

FAMINE SYNDROME: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF COLLECTIVE TRAUMA AND EXISTENTIAL DEFORMATION OF NATIONAL IDENTITY**Andrii Porubianskyi***Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,**Department of Sociology and Philosophy**59 Naukove Mistechko St., Zaporizhzhia, 69000, Ukraine**<https://orcid.org/0009-0008-7374-5165>*

The article focuses on a comprehensive philosophical and anthropological interpretation of the Holodomor-genocide of 1932–1933 as the central tragedy in the chain of collective historical traumas of the Ukrainian people in the 20th century. It is emphasized that Ukrainian identity has deep existential roots, formed by a centuries-old choice between life and death. The essence of the post-genocidal famine syndrome is revealed through two categories of influence. First, worldview, through the deformation of the perception of oneself and the world. Secondly, behavioral, which found its embodiment in food hoarding, food preservation, distrust of government structures, nepotism, bribery.

Particular attention is paid to cumulative trauma, when the experience of the Holodomor is layered on repression, forced evictions and resettlement, the Chernobyl disaster and the modern genocidal war of the Russian Federation against Ukraine. It is emphasized that despite the anthropological and demographic catastrophe, the spirit of the nation was not completely broken due to the ingrained existential ideas in the national culture and a strong spiritual core. The article indicates that the modern heroic resistance of Ukrainians is a form of overcoming post-genocide passivity and the return of subjectivity in their own history. It is indicated that the recognition and discussion and integration of traumatic experience into the culture of memory are fundamentally important for overcoming the effect of accumulated re-traumatization. The Soviet government failed to completely destroy Ukrainian identity through the Holodomor due to the powerful ideological foundation of the Ukrainian people. The choice in favor of moral resistance became the basis for the preservation of the spiritual gene pool and further manifestations of resistance to impose one's will and nurture inferiority complexes and fatherlessness in history and the present. Overcoming the post-genocide state of Ukraine occurs not through passive oblivion, but through heroic acts of resistance. The trauma of the Holodomor is transformed from a burden into a resource of national solidarity and the will to win.

Key words: genocide, Holodomor, historical trauma, collective trauma, mentality, Soviet government.

Дата першого надходження статті до видання: 26.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026